

กิจกรรมการสัมมนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านการวิจัย เรื่องการทำวิจัยเพื่อตอบโจทย์ชุมชน
 วิทยากรรองศาสตราจารย์ ดร.จารุวรรณ ขำเพชร
 อาจารย์ประจำภาควิชาสังคมวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
 วันจันทร์ที่ 29 พฤษภาคม 2560 ณ ห้องประชุม 6108 อาคารบริหาร

กิจกรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในครั้งนี้วิทยากรได้ชวนให้ผู้เข้าร่วมการสัมมนาได้ขบคิดในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการทำวิจัยที่จะก่อให้เกิดประโยชน์กับชุมชน ซึ่งคำว่าชุมชนในที่นี้อาจไม่ได้หมายความถึงเพียงหมู่บ้านหรือท้องถิ่นตามที่เคยเข้าใจกัน หากแต่มีความหมายครอบคลุมไปถึงกลุ่มคนที่มีส่วนได้ส่วนเสียในประเด็นที่เรา กำลังทำวิจัยด้วย ในช่วงแรกนั้นวิทยากรได้เปิดประเด็นด้วยการชี้ให้เห็นว่าความสำเร็จของการทำวิจัยอันจะนำมาซึ่งประโยชน์ต่อชุมชนหรือสังคมโดยรวม จะต้องเริ่มจาก 2 ส่วนสำคัญ ได้แก่ กรอบคิดของการทำวิจัย และการกำหนดโจทย์วิจัย สำหรับกรอบคิดของการทำวิจัยนั้นผู้ที่ทำวิจัยจะต้องศึกษาว่าบริบทของโลกในช่วงเวลานั้นเป็นอย่างไร มีทิศทางการพัฒนาไปในรูปแบบใด ในที่นี้วิทยากรได้ยกตัวอย่างกรอบแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน จากนั้นก็ต้องพิจารณาแนวนโยบายการพัฒนาในระดับประเทศประกอบกันไปด้วย ทั้งในส่วนของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แผนยุทธศาสตร์ด้านการวิจัยแห่งชาติ รวมถึงแนวคิดที่สังคมกำลังให้ความสนใจในปัจจุบัน เห็นได้จากแนวคิดเกี่ยวกับ Thailand 4.0 นอกจากข้างต้นนี้แล้วสิ่งที่จะลี้มไปเสียไม่ได้คือ พันธกิจของมหาวิทยาลัย การนำงานวิจัยไปใช้บูรณาการในการจัดการเรียนการสอน สิ่งเหล่านี้ควรนำมาพิจารณาเป็นอันดับแรกก่อนที่จะนำไปสู่การดำเนินการในขั้นต่อไป เพื่อให้งานวิจัยที่ทำออกมานั้นสอดคล้องกับสภาพการณ์ในช่วงเวลานั้น ซึ่งก็หมายถึงว่างานวิจัยชิ้นนั้นจะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมโดยรวมได้

สำหรับการตั้งโจทย์วิจัยนั้น ผู้วิจัยควรให้ความสำคัญกับการทำงานร่วมกันของทุกภาคส่วน โดยคำนึงถึงผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเป็นหลัก เพื่อให้ผลประโยชน์ที่เกิดจากการทำวิจัยกระจายไปสู่คนทุกกลุ่มที่เกี่ยวข้อง ซึ่งการตั้งโจทย์วิจัยที่ดีนั้นจะต้องตั้งโจทย์ที่เป็นไปในทางบวก ถ้าหากตั้งโจทย์ที่เป็นไปในแง่ลบแล้วอาจจะทำให้งานวิจัยนั้นก่อให้เกิดความขัดแย้งในสังคมได้ อาทิ การตั้งโจทย์โดยเริ่มจากการหาผู้กระทำความผิด การหาต้นตอของความขัดแย้ง เป็นต้น การตั้งโจทย์วิจัยในทางบวกสามารถสร้างความร่วมมือระหว่างภาคส่วนต่างๆ ได้ โดยเริ่มจากการมีเป้าหมายร่วมกันของคนแต่ละกลุ่มในการที่จะยกระดับชุมชน ซึ่งการยกระดับชุมชนที่ว่านี้ไม่ได้หมายถึงการสร้างรายได้จากการพัฒนาเศรษฐกิจให้เติบโตแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่เป็นความพึงพอใจในระดับปัจเจก การสร้างความสุขให้กับผู้คนในชุมชน ไปจนถึงการต่อยอดเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่ม เหล่านี้เป็นสิ่งที่ผู้วิจัยสามารถวัดได้ด้วยการใช้เครื่องมือต่างๆ ที่มีความเหมาะสมกับบริบท

อีกประเด็นหนึ่งที่จะขาดเสียไม่ได้ก่อนที่จะมีการกำหนดโจทย์วิจัย คือ การที่ผู้วิจัยต้องตอบคำถามที่ว่า จะทำไปเพื่ออะไรให้ได้ ประเด็นที่ต้องให้ความสำคัญต่อมาคือการหาคำตอบจากโจทย์วิจัยที่ได้ตั้งขึ้น โดยเลือกวิธีการและเครื่องมือในการทำวิจัยที่มีความสอดคล้องกับบริบทของการทำวิจัย สำหรับในการวิจัยชุมชนนั้น ในที่นี้วิทยากรขอยกเว้นไม่กล่าวถึงแนวคิดเกี่ยวกับฮาบิทัส (Habitat) และการปฏิบัติการทางสังคม (Social Practice) โดยเน้นไปที่การทำวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community Based Research: CBR) อาทิ การทำวิจัยที่มุ่งเน้นไปที่การแก้ไขปัญหาในท้องถิ่น การสร้างองค์ความรู้ให้กับท้องถิ่น เป็นต้น และการทำวิจัยเฉพาะพื้นที่ (Area Based Community : ABC) เห็นได้จากการทำวิจัยของมหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง และมหาวิทยาลัยนเรศวรที่มุ่งเน้นไปที่การแก้ไขปัญหาสุขภาพชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในพื้นที่ที่มหาวิทยาลัยรับผิดชอบ ซึ่งหัวใจของการทำงานวิจัยท้องถิ่นจะต้องให้ความสำคัญการทำความเข้าใจปัญหา ความต้องการที่แท้จริงของชุมชน การพัฒนาท้องถิ่น

พลวัตของท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมของท้องถิ่นในการดำเนินงาน อาจอยู่ในลักษณะของการศึกษาในเชิงของปรากฏการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมที่มุ่งเน้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับสถาบัน เห็นได้จากในกรณีที่ศึกษาวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง สร้างสังคมแห่งการพึ่งพาอาศัย และอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาอาจกลายเป็นที่มาของกฎหมาย รวมถึงข้อบังคับต่างๆ ที่สามารถใช้ได้จริงในทางปฏิบัติ

ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับวิธีการและเครื่องมือสำหรับใช้ในการศึกษา วิทยากรได้ชี้ให้เห็นว่ารูปแบบ วิธีการ และเครื่องมือมีอยู่อย่างหลากหลาย ผู้วิจัยสามารถเลือกมาใช้ให้สอดคล้องกับบริบทของการวิจัยของตนได้ เห็นได้จากการวิจัยที่แบ่งตามลักษณะของข้อมูลที่มีทั้งการวิจัยแบบเชิงคุณภาพ เชิงปริมาณ และแบบผสมผสาน โดยสามารถเลือกใช้เทคนิคในการเก็บข้อมูลได้หลายรูปแบบ โดยอาจจะเลือกใช้การเก็บข้อมูลภาคสนามเป็นเทคนิควิธีที่จะได้มาซึ่งข้อมูล การลงเก็บข้อมูลภาคสนามเป็นวิธีการที่ต้องใช้เทคนิคของการเก็บรวบรวมข้อมูลควบคู่ไปกับการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่มีความถูกต้องรอบด้าน ทั้งยังเป็นการกระตุ้นให้คนในชุมชนมีส่วนช่วยกันในการแก้ไขปัญหาในเรื่องต่างๆ ของชุมชน นอกจากนี้แล้วยังทำให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ตนเอง ด้วยการเก็บข้อมูลอาจใช้วิธีการสัมภาษณ์ การสังเกตการณ์ รวมถึงแบบสอบถามประกอบกัน ซึ่งข้อมูลจากการออกภาคสนามในชุมชนที่ได้มานั้นมีข้อมูลหลากหลายประเด็นด้วยกัน ทั้งยังสามารถนำเสนอข้อมูลได้หลากหลายรูปแบบ อาทิ ลำดับเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ชุมชน แผนผังเครือญาติ แผนที่เดินดิน ปฏิทินเศรษฐกิจ ปฏิทินอาชีพ เป็นต้น ในกระบวนการทำวิจัยในแต่ละขั้นตอนจะต้องให้ความสำคัญกับจริยธรรมการวิจัย (Research Ethics) เป็นปัจจัยสำคัญที่จะคอยกำกับให้การทำวิจัยนั้นเป็นไปอย่างถูกต้องตามหลักศีลธรรมจรรยา ไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อทั้งปัจเจกบุคคล กลุ่ม และชุมชนโดยรวม คำนี้ถึงผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียเป็นสำคัญ ขณะเดียวกันก็ต้องให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในแต่ละกระบวนการ นอกจากจะเป็นการสร้างความร่วมมือระหว่างภาคส่วนต่างๆ แล้วยังช่วยให้ผู้คนในชุมชนสามารถนำเอาองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยไปใช้ประโยชน์ในการดำเนิน

วิถีชีวิต อีกทั้งชุมชนท้องถิ่นยังสามารถนำองค์ความรู้ที่ได้ไปใช้เป็นประโยชน์เพื่อการอยู่รอดท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงได้อีกด้วย

ในช่วงท้ายของการสัมมนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ฯ วิทยากรได้ให้โจทย์เพื่อให้ผู้เข้าร่วมสัมมนาได้กลับไปขบคิดต่อ โดยให้กรณีศึกษา 3 แห่งด้วยกัน ได้แก่ ชุมชนไม้เรียง จังหวัดนครศรีธรรมราช บ้านคีรีวงศ์ จังหวัดนครศรีธรรมราช และบ้านแม่คำปอง จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อให้ผู้ร่วมสัมมนานำข้อมูลที่เป็นประเด็นปัญหาและความต้องการของชุมชนไปออกแบบงานวิจัยที่สอดคล้องกับบริบทของชุมชนแต่ละแห่งอย่างแท้จริง

กล่าวโดยสรุป จากการสัมมนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ฯ ในครั้งนี้ สารสำคัญคือการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของวิทยากรและผู้เข้าร่วมเกี่ยวกับการทำวิจัยเพื่อให้ตอบสนองความต้องการของชุมชน ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้อย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งต้องเริ่มจากความสนใจ ความถนัดของผู้วิจัย มีการศึกษากรอบแนวคิดต่างๆ ในบริบทของโลกประเทศ ชุมชนท้องถิ่น พันธกิจมหาวิทยาลัย และความสอดคล้องของการนำไปประยุกต์ใช้ในการจัดการเรียนการสอนอย่างรอบด้าน สามารถตอบได้ว่าจะทำวิจัยเรื่องนี้ไปทำไม ทำไปเพื่ออะไร และจะหาคำตอบอย่างไร ก่อนที่จะเข้าสู่กระบวนการของการตั้งโจทย์วิจัยที่ต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายภาคส่วนเพื่อให้แน่ใจว่างานวิจัยนั้นจะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวม นอกจากการตั้งโจทย์วิจัยแล้วการใช้เทคนิควิธีและเครื่องมือในการเก็บข้อมูลยังช่วยให้ผู้วิจัยเก็บข้อมูลได้อย่างรอบด้าน ขณะที่การเลือกวิธีการนำเสนอข้อมูลก็ยังเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ข้อมูลที่ได้จากการศึกษามีความน่าสนใจ เหล่านี้จะนำไปสู่การทำวิจัยที่ค่อยๆ ขยับเข้าใกล้เป้าหมายของการตอบสนองความต้องการของชุมชนมากขึ้น

จากการศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมการทำวิจัยเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนอย่างแท้จริงนั้น ประเด็นแรกที่จะต้องให้ความสำคัญคือ ชุมชน ในที่นี้คำว่าชุมชน ก็เป็นคำที่สามารถให้คำนิยามได้อย่างหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นชุมชนหมู่บ้านที่แบ่งตามเขตการปกครอง ชุมชนที่หมายถึงการรวมกลุ่มของผู้คนเพื่อจุดประสงค์ใดจุดประสงค์หนึ่งเป็นสำคัญ ชุมชนที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาทางด้านเทคโนโลยี เห็นได้จากชุมชนออนไลน์ ขณะที่การใช้คำว่าชุมชน

สังคมไทยเราก็พบว่า มีพลวัตอยู่อย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่การบัญญัติศัพท์ขึ้นใช้เป็นครั้งแรก การใช้คำนี้ของกลุ่มนักคิดหัวก้าวหน้าเห็นได้จากกลุ่มที่เคลื่อนไหวตามแนวทางของสังคมนิยม การใช้ในกระบวนการการพัฒนาในบริบทของการปกครองโดยรัฐ และกลุ่มนักวิชาการที่ขับเคลื่อนการพัฒนาทางเลือก (ธรรมาภิบาล, 2558: 15-16) ขณะเดียวกันก็ยังมีผู้กล่าวถึงคำว่า ชุมชน เอาไว้อย่างน่าสนใจในที่นี้คือ Eric Hobsbawm จากถ้อยความที่ว่า Never was the word ‘community’ used more indiscriminately and emptily than in decades when communities in the sociological sense became hard to find in real life (Eric Hobsbawm, 1994: 428) อ้างใน ธรรมาภิบาล, 2558: 1) ไม่มีช่วงเวลาใดที่คำว่าชุมชนได้ถูกใช้อย่างไม่จำเพาะเจาะจง และเต็มไปด้วยความว่างเปล่ามากเท่ากับในช่วงศตวรรษนี้ ซึ่งเป็นช่วงที่คำว่า ชุมชนในทางสังคมวิทยาเป็นสิ่งที่หาได้ยากนักจากในสภาพความเป็นจริง (แปลโดยผู้เรียบเรียง) ดังกล่าวนี้นี้ยังเน้นย้ำให้เห็นว่า “ชุมชน” ทั้งในตัวของการนิยาม การอ้างถึง และในตัวของมันเองเป็นสิ่งที่มีความสลับซับซ้อน

ด้วยเหตุนี้เอง การทำวิจัยเพื่อตอบโจทย์ชุมชนก็เป็นเรื่องที่ต้องทำอย่างระมัดระวังและมีการศึกษาค้นคว้าในประเด็นต่างๆ อย่างรอบด้าน การตอบคำถามที่ว่าทำไม ทำเพื่ออะไร จะทำอย่างไร ไปจนถึงการตั้งโจทย์วิจัยที่มีความสอดคล้องและเป็นประโยชน์ต่อชุมชนล้วนเป็นจุดเริ่มต้นที่มีความสำคัญ ในที่นี้ขอยกตัวอย่าง **แนวปฏิบัติที่ดีจากโครงการฟร้าวโมเดล เป็นการวิจัยในมิติต่างๆ ที่เน้นการพัฒนาพื้นที่เฉพาะ (Area-based Research and Development)** โดยมีการสำรวจความต้องการของชุมชน มีการนำทรัพยากรที่มหาวิทยาลัยมีอยู่คือ องค์ความรู้ในศาสตร์แขนงต่างๆ มาประสานกับทรัพยากรของชุมชนคือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อให้ความรู้ที่เกิดจากการทำวิจัยนั้นสามารถนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์กับชุมชนอย่างแท้จริง ทำให้เกิดเป็นงานวิจัยในหลากหลายประเด็น อาทิ การพัฒนาสุขภาพของผู้สูงอายุ เกษตรปลอดภัย ประวัติชุมชนและท้องถิ่น พลังงานทางเลือก การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นต้น เหล่านี้มีการวางแผน และดำเนินงานแบบค่อยเป็นค่อยไป

นอกจากโจทย์วิจัยแล้วรูปแบบของการทำวิจัยมีอยู่อย่างหลากหลาย วิธีการและเทคนิคในการเข้าถึงแหล่งข้อมูลและการเก็บข้อมูลก็เช่นเดียวกัน การทำงานเกี่ยวกับชุมชน ไม่ว่าจะเป็นชุมชนในรูปแบบใดก็ตามนั้น การเข้าถึงแหล่งข้อมูล การเก็บข้อมูลไม่ว่าจะด้วยการสัมภาษณ์ หรือการแจกแบบสอบถามก็สามารถเป็นตัวชี้วัดได้ว่าการทำวิจัยนั้นจะประสบผลสำเร็จหรือไม่ในแง่ของการได้มาซึ่งข้อมูลที่มีความถูกต้อง โดยเฉพาะข้อมูลที่ได้จากการทำวิจัยพื้นฐาน (Basic Research) ที่จะต่อยอดไปสู่การศึกษาวิจัยในประเด็นเฉพาะด้าน การลงพื้นที่ภาคสนามก็เป็นอีกหนึ่งวิธีการที่ได้รับความนิยม โดยเฉพาะในแวดวงทางด้านสังคมศาสตร์ ในที่นี้ขอยกตัวอย่างจากแนวปฏิบัติที่ดีในการศึกษาชุมชนจากหนังสือ **วิถีชุมชน : เครื่องมือ 7 ชิ้นที่ทำงานชุมชนง่าย ได้ผล และสนุก โดยคุณหมอมโฆมาตร จิงเสถียรทรัพย์** ที่ได้ชี้ให้เห็นว่าเครื่องมือสำคัญสำหรับการศึกษาชุมชนทั้ง 7 ชิ้น อันได้แก่ แผนที่เดินดิน ผังเครือญาติ โครงสร้างองค์กรชุมชน ระบบสุขภาพชุมชน (โรดแมปใช้เจ็บ ภูมิปัญญาการดูแลสุขภาพ) ปฏิทินชุมชน (การประกอบอาชีพ งานเทศกาลประเพณีในรอบปี) ประวัติชุมชน และประวัติชีวิต (บุคคลสำคัญของชุมชน) ทำให้ผู้ศึกษาสามารถทำความเข้าใจชุมชนได้ตั้งแต่ในระยะเริ่มแรก เมื่อพบว่าข้อมูลพื้นฐานที่ได้

จากการศึกษาชี้ให้เห็นว่าชุมชนแห่งนี้มีประเด็นปัญหาอะไรที่ควรได้รับการแก้ไข เห็นได้จากข้อมูลระบบสุขภาพชุมชนที่ช่วยสะท้อนให้เห็นว่าคุณภาพชีวิตของผู้คนในชุมชนเป็นอย่างไร ปัญหาสุขภาพอาจเกิดจากปัจจัยได้บ้าง (นำข้อมูลที่ได้จากเครื่องมืออื่นๆ มาประกอบการวิเคราะห์) จะมีหนทางในการแก้ไขปัญหาอย่างไร เหล่านี้ล้วนแล้วแต่นำไปสู่การกำหนดโจทย์วิจัยใหม่ๆ ที่สอดคล้องกับบริบทของชุมชนได้ในลำดับต่อไป เป็นการต่อยอดที่มาจากงานวิจัยพื้นฐานที่มีการเก็บข้อมูลอย่างรอบด้านแล้ว

กล่าวโดยสรุป แนวปฏิบัติที่ดีที่เห็นได้จากโครงการพร้าวโมเดล และหนังสือวิถีชุมชน : เครื่องมือ 7 ชิ้นที่ทำให้งานชุมชนง่าย ได้ผล และสนุก เป็นแนวทางที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการทำวิจัยเพื่อตอบโจทย์ชุมชนได้เป็นอย่างดี โดยจะเห็นได้ว่าแนวปฏิบัติที่ได้ยกตัวอย่างมานี้มีทั้งที่แสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับการกำหนดโจทย์วิจัยที่สอดคล้องกับบริบทของชุมชน การประสานกันระหว่างความรู้ทางวิชาการกับภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อร่วมกันคิด ร่วมกันพัฒนาสิ่งที่มีอยู่ และร่วมกันสร้างสิ่งใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนอย่างแท้จริง ไปจนถึงการใช้เครื่องมือในการศึกษาชุมชนที่ช่วยสะท้อนให้เห็นถึงบริบทของชุมชนนั้นๆ อันจะนำไปสู่การเรียนรู้ธรรมชาติ และทราบถึงปัญหาของชุมชนนั้นๆ สามารถกำหนดแนวทางในการทำวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหา ส่งเสริม พัฒนาด้านต่างๆ ได้อย่างตรงจุด

อ้างอิง

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. (2555). **วิถีชุมชน : เครื่องมือ 7 ชิ้นที่ทำให้งานชุมชนง่าย ได้ผล และสนุก**. นนทบุรี: สำนักวิจัยสังคมและสุขภาพ กระทรวงสาธารณสุข.

ธร ปิติตล. (2558). **แนวคิดเรื่องชุมชนนิยมกับการส่งเสริมเสรีภาพ**, ชุดหนังสือสำรวจองค์ความรู้เพื่อการปฏิรูป ประเทศไทย มูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ สืบค้นจาก <http://v-reform.org/wp-content/uploads/2014/แนวคิดเรื่องชุมชนกับการส่งเสริมเสรีภาพ.pdf> สืบค้นเมื่อวันที่ 14 มิถุนายน 2560.

USRมช. ใช้ “พร้าวโมเดล” ปมเพาะบัณฑิต “สร้างคน-สร้างองค์ความรู้” ส่งมอบจิตสาธารณะและดูแลสิ่งแวดล้อม ก้าวสู่การวัดผลที่กระบวนการเรียนรู้, สืบค้นจาก <http://thaipublica.org/2014/08/cmu-usr-phrao-model/> สืบค้นเมื่อวันที่ 14 มิถุนายน 2560.